

ΒΙΒΛΙΟΚΡΙΤΙΚΗ

ΕΚΘΕΣΗ ΤΗΣ ΔΙΑΣΤΑΣΗΣ ΔΥΤΙΚΗΣ ΚΑΙ ΝΟΤΙΟΑΝΑΤΟΛΙΚΗΣ ΕΥΡΩΠΗΣ

**Λιουτπράνδος της Κρεμώνας, Πρεσβεία στην
Κωνσταντινούπολη του Νικηφόρου Φωκά,
Εκδόσεις «Στοχαστής», Αθήνα 1998**

Με καλή μετάφραση από τον Δημήτρη Δεληολάνη (από το λατινικό κείμενο «σύμφωνα με την έκδοση *Liutprandi Episcopi Cremonensis Opera Editio Tertia*, Hannoverae et Lipsiae Impensis Bibliopoli Hanniani 1915, *Uncränderter Nachdruck* 1933, στη σειρά *Scriptores Rerum Germanicarum in Usum Scholarum ex Monumentis Germaniae Historicis Separatim Editi*», (όπως ο μεταφραστής σημειώνει στην εισαγωγή του) εκδίδεται από τον «Στοχαστή» το κείμενο του Λιουτπράνδου (τότε επισκόπου της Κρεμώνας) *Relatio de Legatione Constantinopolitana* που γράφτηκε το 968/969, μετά την επιστροφή του (τον Οκτώβρη του 968) από την Κωνσταντινούπολη, όπου είχε σταλεί ως πρεσβευτής του Γερμανού αυτοκράτορα της «Αγίας Ρωμαϊκής αυτοκρατορίας» Όθωνα του 1ου στον επίσης «Ρωμαίο» αυτοκράτορα Νικηφόρο Φωκά.

Πρόκειται για τη δεύτερη ελληνική έκδοση του κειμένου τούτου: η πρώτη – σε καθαρεύουσα – περιλαμβάνεται στο βιβλίο του σημαντικότετου Έλληνα ιστορικού του 19ου αιώνα Σπυρίδωνα Ζαμπέλιου, *Βυζαντινά μελέται – Περί πηγών Νεοελληνικής Εθνότητας από Η΄ άχρι Γ΄ εκατονταετηρίδος μ. Χ.*, έκδοση Χ. Ν. Φιλαδέλφειας, Αθήνα 1857, ανατύπωση από Ν. Καραβία, Αθήνα MCMLXXVI.

Στην τωρινή έκδοση περιλαμβάνονται επίσης τα βιβλία πέμπτο και έκτο από την *Ανταπόδοσιν* του ίδιου: πρόκειται για το προηγούμενο της *Relatio* κείμενο του Λιουτπράνδου, το οποίο είχε γράψει όταν επέστρεψε από την πρώτη του αποστολή στην Κωνσταντινούπολη, το 949, τότε που είχε μεταβεί σαν πρεσβευτής του κυβερνήτη (στην Ιταλία) Βερεγγάριου.

Κατά την πρώτη του επίσκεψη στο Βυζάντιο ο Λιουτπράνδος (που δεν ήταν ακόμα επίσκοπος) αφενός θαμπώθηκε απ' το μεγαλείο της Πόλης, αφετέρου έμεινε

κατευχαριστημένος από τη φιλοξενία των Βυζαντινών (αν και ο σκοπός της αποστολής του δεν επιτεύχθηκε γι' αυτό και οι σχέσεις του με τον Βερεγγάριο έκτοτε δεν ήταν καθόλου καλές). Έγραψε λοιπόν την *Ανταπόδοσιν* ως ευχαριστήριο δώρο προς τους Βυζαντινούς, με σχόλια ευμενής.

Το εντελώς αντίθετο συνέβη με τη δεύτερη επίσκεψή του στην Κωνσταντινούπολη. Κατά πρώτον, ο ίδιος ο Λιουτπράνδος το 968 δεν ήταν ο νεαρός και άπειρος του 949. Στα δεκαεννιά χρόνια που είχαν στο μεταξύ περάσει εξελίχτηκε σ' έναν από τους πιο υπεύθυνους αξιωματούχους της «Αγίας Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας» στη Δύση (που βρισκόταν σε ανταγωνιστική συνύπαρξη με τη Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία της Ανατολής) επίσκοπος σύμβουλος και πρεσβευτής του Δυτικού αυτοκράτορα Όθωνα του 1ου, με πλήρη αφομοίωση στη συνείδησή του των σκοπών της Δυτικής Αυτοκρατορίας και με απόλυτη αφοσίωση σ' αυτήν και τον Όθωνα. Επιπλέον στο θρόνο της Ανατολικής Αυτοκρατορίας είχε τώρα ανεβεί ο δυναμικός (και ιδιόρρυθμος) στρατηγός Νικηφόρος Φωκάς, νικητής πολέμων κατά των Αράβων, ο οποίος έβλεπε απολύτως εχθρικά τις ανταγωνιστικές διαθέσεις και κινήσεις του Όθωνα. Και καθώς ήταν επαρκώς ενημερωμένος γι' αυτές, αλλά και για το ρόλο του Λιουτπράνδου, αντιμετώπισε τον τελευταίο έκδηλα μη φιλικά και περιφρονητικά. Έτσι, στην έκθεσή του προς τον Όθωνα ο Λιουτπράνδος δεν είναι καθόλου φειδωλός σε κρίσεις αρνητικές (και σε βρισιές) για τον αυτοκράτορα Νικηφόρο Φωκά και την αυτοκρατορία.

Πίσω όμως από τη φαινομενικά προσωπική πικρία είναι σαφής η αμοιβαία — τόσο για τον Λιουτπράνδο, όσο και για τους Βυζαντινούς— απέχθεια που αισθάνονται όχι απλώς σαν άτομα, αλλά σαν μέλη δύο διαφορετικών κοινωνικών συνόλων, που η διάσταση αναμεταξύ τους διευρυνόταν ολοένα και περισσότερο (φτάνοντας κατά διαστήματα και σε πλήρη ρήξη).

Φράσεις όπως: «Κρίνουμε πως ο πάπας σας δεν είναι άξιος να δέχεται επιστολές του αυτοκράτορα»¹ (Σημ. η υπογράμμιση δική μου, δεδομένου ότι την εποχή εκείνη δεν είχε γίνει το μεγάλο σχίσμα —του 1054— το προηγούμενο —επί Φωτίου τον 9ο αι. — είχε αρθεί, η Εκκλησία ήταν ενωμένη και συνεπώς τότε, ο πάπας τυπικά δεν ήταν μόνο για τους Δυτικούς, αλλά και για τους Ανατολικούς πατριάρχη και πρώτος στην εκκλησιαστική ιεραρχία επίσκοπος, γι' αυτούς πρώτος ανάμεσα σε ίσους)· ή επίσης η αναφορά του Λιουτπράνδου ότι ο αυτοκράτορας Νικηφόρος, σ' ένα γεύμα στο οποίο παραβρισκόταν κι εκείνος, «άρχισε να κοροϊδεύει τους Φράγκους»² ή ότι οι Βυζαντινοί δεν του επιτρέψανε ν' αγοράσει πορφύρες (ως δώρο του προς τον Όθωνα) επειδή θεωρούσαν ότι ο Δυτικός αυτοκράτορας «και όλοι οι Ιταλοί, οι Σάξονες, οι Φράγκοι, οι Βαυαροί, οι Σουηβοί και όλα τα έθνη μαζί» είναι «ανάξιοι να φοράνε τέτοια άμφια»³, όλ' αυτά δείχνουν το χάσμα και την αντιπάθεια που αισθάνονταν αναμεταξύ τους τα δυο αυτά κοινωνικά σύνολα που συγκροτούν την Ευρώπη του 10ου αιώνα και που με το πέρασμα του χρόνου όχι μόνο δεν αμβλύνθηκαν αλ' αντιθέτως οξύνθηκαν στο έπακρο, φτάνοντας με την τέταρτη σταυροφορία σε ανοιχτή αντιπαράθεση.

Ποιες όμως υπήρξαν οι αιτίες αυτής της ρήξης ανάμεσα στη Δυτική και

Ανατολική (και ειδικότερα Νοτιοανατολική) Ευρώπη του όψιμου Μεσαίωνα; Το κείμενο του Λιουτπράνδου (αν και έκθεση γεγονότων και όχι πολιτική ή κοινωνιολογική ανάλυση) εμπεριέχει ορισμένες αναφορές σ' αυτές, τόσες όσες η έκθεση των γεγονότων επιβάλλει. Παραθέτω τις κυριότερες.

»Ο Νικηφόρος άρχισε να λέει τα εξής:

«Έπρεπε ή μάλλον θέλαμε, να σε υποδεχτούμε ευμενώς και με μεγαλοπρέπεια ως πρεσβευτή. Δεν μας το επέτρεψε όμως η ασέβεια του κυρίου σου. Ο οποίος με τόσο απροκάλυπτα εχθρική εισβολή κατέλαβε τη Ρώμη... προσπάθησε να υποτάξει τις πόλεις της επικράτειάς μας. Επειδή όμως η μοχθηρή πρόθεσή του δεν είχε αποτέλεσμα, τώρα υποκρίνεται πως θέλει ειρήνη και μας στέλνει εσένα, τον υποβολέα και εισηγητή της ραδιουργίας του, ως κατάσκοπον, που σημαίνει σπιούνος».

»Εγώ του ανταπάντησα: «Ο κύριός μου δεν εισέβαλε βία και τυραννικά στη Ρώμη. Απεναντίας, την απήλλαξε από το ζυγό ενός τυράννου, ή μάλλον πολλών τυράννων... Εσείς αμελήσατε. Αλλά όχι ο κύριός μου, ο οποίος εξεγέρθηκε από τα πέρατα της γης και ήρθε στη Ρώμη ανέτρεψε τους ιερόσυλους⁴ και ξανάδωσε κάθε εξουσία και κάθε τιμή στους τοποτηρητές των Αγίων Αποστόλων...

«Έστω», είπε, ότι νόμιμα έκανε ό,τι έκανε. Εξήγησέ μας γιατί εισέβαλε και πέρασε από φωτιά και τσεκούρι τη δική μας επικράτεια...

«Η χώρα που λες ότι ανήκει στην επικράτειά σου, έχει κατοίκους και γλώσσα που φυσικότερα υπάγονται στο ιταλικό βασίλειο... »⁵

Και παρακάτω, απευθυνόμενος ο Λιουτπράνδος στους Βυζαντινούς, ισχυρίζεται ότι: «Ο σεβαστός αυτοκράτορας Κωνσταντίνος, που ίδρυσε και έδωσε το όνομά του σε αυτή την πόλη, ως κοσμοκράτωρ έκανε χίλια δυο δώρα στην αγία αποστολική Εκκλησία της Ρώμης... Γιατί λοιπόν ο αυτοκράτοράς σας δεν επιστρέφει στην αποστολική Εκκλησία όσες ιδιοκτησίες βρίσκονται στην επικράτειά του;» «Θα το κάνει... όταν η Ρώμη και η ρωμαϊκή Εκκλησία γίνουν υπάκουες σε κάθε του νεύμα»⁶, του απαντούν οι Βυζαντινοί.

Άλλη μια μέρα η συζήτηση μεταφέρθηκε στους ευγενέστατους ηγεμόνες Καπύης και Βενεβενδού, τους οποίους ο Νικηφόρος αποκάλεσε δούλους του και οι οποίοι του προκαλούν βαθύ πόνο: «Ο κύριός σου», είπε, «πήρε υπό την προστασία του τους δικούς μου δούλους. Εάν δεν τους αφήσει και δεν τους επαναφέρει στην προηγούμενη υποτέλεια, δεν μπορεί να εξασφαλίσει τη φιλία μας»⁷.

Στη συνέχεια δεν χάνει την ευκαιρία να προβεί σε χαρακτηρισμούς: «Την εικοστή Ιουλίου οι επιπόλαιοι Έλληνες γιορτάζουν με θεατρικές παραστάσεις την ανάβαση στους ουρανούς του προφήτη Ηλία».⁸

Άκρως ενδιαφέρουσα είναι η αναφορά του στη διένεξη των Βυζαντινών με τον πάπα Ιωάννη (τον 13ο) εξαιτίας του ότι εκείνος αποκάλεσε σ' επιστολή του τον Νικηφόρο Φωκά αυτοκράτορα των «Ελλήνων» και όχι των «Ρωμαίων». Γράφει:

«Την ημέρα της αναλήψεως της αγίας μητέρας του θεού Παρθένου Μαρίας, έφτασαν, ως καχός οιωνός για μένα, πρέσβεις του Ιωάννη, αποστολικού δεσπότη και οικουμενικού πάπα, με επιστολές στις οποίες παρακαλούσαν τον Νικηφόρο

αυτοκράτορα των Ελλήνων να γίνει συγγενής και να συνάψει σταθερή φιλία με τον προσφιλή πνευματικό του γιο Όθωνα, σεβαστό αυτοκράτορα των Ρωμαίων. Αυτή η λέξη όμως, αυτός ο τίτλος, σύμφωνα με τους Έλληνες, αμαρτωλός και προπετής, πώς δεν σκότωσε τον γραμματοκομμιστή, πώς δεν τον εκμηδένισε πριν καν την διαβάσουν... Οι Έλληνες λοιδορούσαν τη θάλασσα, έβριζαν το μεγάλο πέλαγος κι εξίσταντο υπερβολικά που μπόρεσε να κουβαλήσει στη ράχη του τόσο ανοσιότητα, πώς δεν άνοιγαν τα κύματα να καταπιούν το πλοίο που τη μετέφερε. «Δεν ντράπηκε» έλεγαν «να αποκαλέσει τον οικουμενικό αυτοκράτορα των Ρωμαίων, τον σεβαστό μέγα και μοναδικό Νικηφόρο αυτοκράτορα των Ελλήνων και να χαρακτηρίσει αυτοκράτορα των Ρωμαίων έναν άνθρωπο δάσκαλο και φτωχό!» Ω ουρανέ, ω γη, ω θάλασσα! «Τι μπορούμε όμως να κάνουμε σε ανθρώπους τόσο κακούργους και μοχθηρούς;» αναρωτιόνταν: «Είναι φτωχοί, αν τους σκοτώσουμε θα λερώσουμε τα χέρια μας με αχρείο αίμα. Είναι ρακένδυτοι, σκλάβοι, άξεστοι. Αν τους μαστιγώσουμε δεν θα ταπεινώσουμε εκείνους παρά τους εαυτούς μας, διότι δεν τους αξίζει ούτε το χρυσό ρωμαϊκό μαστίγιο ούτε η σταύρωση».⁹

Και συνεχίζει: «Στις 17 Σεπτεμβρίου περισσότερο νεκρός παρά ζωντανός, οδηγήθηκα στο παλάτι. Όταν έφτασα ενώπιον του ευνούχου πατρίκιου Χριστόφορου, εκείνος και άλλοι τρεις σηκώθηκαν όρθιοι για να με υποδεχτούν εγκάρδια και μου είπαν: «... Θα σου εξηγήσουμε τα αίτια της καθυστέρησής σου (Σημ. στην αναχώρηση από την Κωνσταντινούπολη). Ο πάπας της Ρώμης – εάν μπορούμε να αποκαλέσουμε πάπα εκείνον που κοινώνησε και λειτούργησε μαζί με τον γιο του Αλβερίκου, τον αποστάτη, τον μοιχό και τον ιερόσυλο εκείνον – έστειλε στον πανάγιο αυτοκράτορά μας επιστολές άξιες εαυτού αλλά ανάξιες τούτου, αποκαλώντας τον αυτοκράτορα των Ελλήνων και όχι των Ρωμαίων, ύστερα από συμβουλή του κυρίου σου». «Τι είναι αυτά τα λόγια που ακούω;» Λέω μέσα μου: «Χάθηκα! Χωρίς αμφιβολία θα πάω κατευθείαν στη φυλακή!» «Άκουσε, λοιπόν», συνέχισαν εκείνοι: «Ο πάπας είναι ο πιο ανόητος των ανθρώπων. . . ο άμυαλος και ανόητος πάπας αγνοεί πως ο Άγιος Κωνσταντίνος μετέφερε εδώ το αυτοκρατορικό σκήπτρο, όλη τη σύγκλητο, όλο το ρωμαϊκό στρατό και πως στη Ρώμη άφησε μόνο χυδαίους σκλάβους, δηλαδή ψαράδες, οψοποιούς και ορνιθοθήρες, νόθους, πληθείους και δούλους; Ποτέ ο πάπας δεν θα τα έγραφε αυτά αν δεν του το υπεδείκνυε ο βασιλιάς σου: πόσο επικίνδυνο θα αποβεί και για τους δυο τους αυτό αν δεν βάλουν μυαλό, θα φανεί στο μέλλον».¹⁰

Και να τι ο δόλιος πράγματι «Φράγκος», ο Λιουτπράνδος, να τι προτείνει στον κύριό του Όθωνα: Να χρησιμοποιεί ο πάπας στα μελλοντικά γράμματά του προς τον Νικηφόρο τον τίτλο του αυτοκράτορα των Ρωμαίων, αλλά. . . : «... ας στείλει ο κύριός μας ο πάπας στον Νικηφόρο μια επιστολή που να μοιάζει σε όλα με επιτύμβιους λίθους, ασπρισμένους απ' έξω, αλλά γεμάτους με νεκρικά οστά μέσα. Ας τον βρίζει στην επιστολή ας τον κατηγορήσει για τον τρόπο με τον οποίο, με ψευδορκία και μοιχεία, σφετερίστηκε το θρόνο των κυρίων του. Ας τον καλέσει σε σύνοδο και αν δεν έρθει, να τον αφορίσει. Αλλά αν η προσφώνηση δεν είναι εκείνη που σας είπα, η επιστολή δεν θα φτάσει ποτέ στα χέρια του».¹¹

Τι συμβαίνει όμως και οι δυο αυτοί κόσμοι που πριν από κάποιους — καθόλου μακρινούς— αιώνες συμβίωναν ειρηνικά μέσα στα πλαίσια της ρωμαϊκής αυτοκρατορίας και ήταν οικοδομημένοι με θεμέλιο τον χριστιανισμό, τώρα να έχουν φτάσει να μην κατανοούν ο ένας τον άλλο, κι επιπλέον να μην αποκρύπτουν όχι απλώς μια αμοιβαία αντιπάθεια, αλλ' ακόμα και το μίσος που τρέφουν ο ένας για τον άλλον; Και να σημειωθεί ότι το εκκλησιαστικό σχίσμα, το μεγάλο, το διαρκές (έως και σήμερα) δεν έχει συντελεστεί ακόμα. Αλλ' απ' όσα πληροφορούμαστε απ' την έκθεση του Λιουτπράνδου αντιλαμβανόμαστε πολύ καλά ότι δεν θ' αργήσει να έλθει (όπως κι έγινε το 1054). Γιατί αν η Δυτική και η Ανατολική Εκκλησία παρέμεναν τότε ακόμα τυπικά ενωμένες, στις ψυχές των ανθρώπων είχε κιόλας γίνει ένα ισχυρό πρώτο ρήγμα, ένα ρήγμα ανάμεσα στους δύο ευρωπαϊκούς κόσμους που το 1054 απλώς θα εκδηλωθεί στο εκκλησιαστικό πεδίο, ενώ και μετά το 1054 θα εξακολουθήσει συνεχώς να θαθαίνει, τόσο στο εκκλησιαστικό (κυρίαρχο την εποχή εκείνη) πεδίο, όσο και στο πολιτικό, κοινωνικό και στρατιωτικό.

Τι είναι λοιπόν εκείνο που έχει κάνει τόσο διαφορετικούς τους δυο αυτούς (ευρωπαϊκούς και χριστιανικούς) κόσμους;

Η γνώμη μου είναι πως η ρίζα βρίσκεται στο διαφορετικό κοινωνικό οικοδόμημα, που συγχροτήθηκε στον δυτικό κόσμο απ' ό,τι στον ανατολικό χριστιανικό (ρωμανικό, ελληνικό, βυζαντινό ή όπως αλλιώς κι αν ονομαστεί) κόσμο, καθώς και στη διαφορετική οικονομική βάση που είχε δημιουργηθεί στον ένα και τον άλλο.

Επειδή ανάμεσα στον ελληνικό χώρο και τη Δύση, απ' την αρχαιότητα κιόλας, είχε υπάρξει μια διαφορετική εξέλιξη σ' ό,τι αφορά το ιδιοκτησιακό καθεστώς της γης αρότου η κοινωνία έγινε ταξική.¹² Κύριο στοιχείο της αρχαίας ελληνικής ιστορίας είναι οι κοινωνικοί και πολιτικοί αγώνες του «Δήμου» (δηλαδή των πολιτών που ανήκαν στις τάξεις του λαού, κυρίως ελεύθερων αγροτών, τεχνιτών, εμπόρων), ενάντια στ' «αριστοκρατικά» γένη.¹³ Όπου στις ελληνικές πόλεις — κράτη ο λαός περιόρισε δραστηρικά ή και ανέτρεψε την εξουσία των αριστοκρατικών γενών εκεί διαλύθηκαν οι μεγάλες έγγειες ιδιοκτησίες, η δε μικρή ή μέτρια ιδιοκτησία των πολιτών τους έγινε το οικονομικό θεμέλιο της κοινωνίας.¹⁴

Στη Ρώμη όμως η γη είχε περιέλθει και παρέμεινε στα χέρια των αριστοκρατικών γενών που παράλληλα κατείχαν και την πολιτική εξουσία.¹⁵ Τον 3ο και τον 4ο αιώνα μ. Χ. η οικονομική κρίση που διεπέρασε τη Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία οδήγησε σε παραπέρα αύξηση της μεγάλης ιδιοκτησίας (σε βάρος των μικροϊδιοκτητών, αλλά και της δημόσιας περιουσίας) και στην ανάπτυξη των λατιφούντιων.¹⁶ Η ανάπτυξή τους έγινε κυρίως στη Δύση και λιγότερο στην Ανατολή, στην οποία η μικρή ιδιοκτησία φάνηκε πολύ περισσότερο ανθεκτική απ' ό,τι στην πρώτη.¹⁷ Πριν καταλυθεί τον 5ο μ. Χ. αιώνα το δυτικό τμήμα της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας, ήταν ήδη σ' αυτό σταθερά διαμορφωμένες οι μεγάλες ιδιοκτησίες κι επιπλέον είχε αρχίσει να ισχύει η υποχρεωτική προσκόλληση των καλλιεργητών στα κτήματα των μεγάλων γαιοκτημόνων.

Η απόσχιση της Δύσης, από τη Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία, η αναταραχή σ' αυτήν από την κάθοδο και τις επιθέσεις των γερμανικών και άλλων λαών και η έλλειψη κατά τον πρώιμο Μεσαίωνα σταθερών κέντρων εξουσίας στη Δύση οδήγησαν στη διαμόρφωση στη Δυτική και Κεντρική Ευρώπη, του φεουδαλικού συστήματος, που βάση του είχε τις μεγάλες εκτάσεις γης και τη συνένωση της ιδιοκτησίας των χωροδεσποτών με την προσωπική εξουσία που ασκούσαν στους ανθρώπους του φέουδου.¹⁸

Αντίθετα, στη βυζαντινή Ανατολή η μικρή ιδιοκτησία είτε υπήρχε για μακρά χρονικά διαστήματα παράλληλα με τη μεγάλη (η οποία όμως στο χώρο αυτό δεν μπόρεσε να κυριαρχήσει απόλυτα), είτε για διάστημα δύο περίπου αιώνων η μικρή ιδιοκτησία επεκράτησε και κυριάρχησε στον οικονομικοκοινωνικό βυζαντινό σχηματισμό (μέσα του 7ου ως μέσα του 9ου αιώνα).¹⁹

Η αντίληψη εξάλλου για μια εδαφικά ενιαία οικουμενική (ρωμαϊκή) αυτοκρατορία και για συγκεντρωτική αυτοκρατορική εξουσία, η οποία αποτελεί το κυρίαρχο στοιχείο στην πολιτική ιδεολογία των Βυζαντινών και ειδικότερα των ανθρώπων της κεντρικής αυτοκρατορικής διοίκησης, έστρεψε πολλούς από τους αυτοκράτορες ενάντια σε κάθε τάση ισχυροποίησης της μεγάλης ιδιοκτησίας, θεωρώντας — απολύτως δικαιολογημένα — ότι αυτή ακολουθείτο από κινδύνους αποδυνάμωσης της αυτοκρατορικής εξουσίας και διάσπασης της ενότητας του κράτους.

Έτσι, απ' την πρωτοβυζαντινή κιόλας περίοδο διάφοροι αυτοκράτορες (ανάμεσά τους και ο Ιουστινιανός ο 1ος)²⁰ παίρνουν μέτρα κατά των μεγάλων γαιοκτημόνων ή και μέτρα ευθέως προστατευτικά για την αγροτική τάξη, όπως οι (αδελφοί) αυτοκράτορες Ουαλεντινιανός και Ουάλης.

Τον 7ο αιώνα οι επιθέσεις που η αυτοκρατορία δέχτηκε απ' όλες τις πλευρές²¹ και σ' όλα τα σύνορά της οδήγησαν όχι μόνο στην απώλεια εδαφών, αλλά και στην εξάλειψη της παλιάς ρωμαϊκής αριστοκρατίας, καθώς και στον εξαιρετικά σημαντικό περιορισμό (σχεδόν πλήρη κατάλυση) των μεγάλων γαιοκτησιών, την ίδια στιγμή που η Δύση οδηγείτο στο φεουδαλισμό²² (μαζί και στην παραπέρα ενίσχυση της μεγάλης γαιοκτησίας).

Το ανατολικό ρωμαϊκό κράτος περιορίστηκε πλέον κυρίως στη Μικρασία και τα Βαλκάνια. Και η κοινωνική βάση στήριξης του ήταν οι μικροϊδιοκτήτες αγρότες από τους οποίους έπρεπε τώρα ν' αντλούνται οι φόροι και να γίνεται η στράτευση σε καιρό πολέμου.²³

Τον 8ο αιώνα η μικρή ιδιοκτησία και η τάξη των ελεύθερων μικροϊδιοκτητών γεωργών σε βάρος της εξαιρετικά μεγάλης μοναστηριακής περιουσίας στις οποίες προέβησαν οι Λέων 3ος και Κωνσταντίνος 5ος Ίσαυροι κατά την περίοδο της εικονομαχίας, καθώς και απ' την εν γένει προστατευτική πολιτική των αγροτών μικροϊδιοκτητών, που αυτοί ακολούθησαν.

Κατά την περίοδο της μακεδονικής δυναστείας η πάλη της αυτοκρατορικής διοικητικής αριστοκρατίας και των ιδίων των αυτοκρατόρων (πολλοί απ' τους οποίους παίρνουν ειδικά μέτρα για την προστασία των μικροϊδιοκτητών) ενάντια στην καινούργια τάξη των νέων μεγαλογαιοκτημόνων, που έχει εμφανιστεί στα

μέσα του 9ου αιώνα, είναι σκληρή.

Η διαδικασία εκφεουδαλισμού στο βυζαντινό κράτος παρουσιάστηκε κατά τις περιόδους των δυναστειών των Κομνηνών, των Αγγέλων και των Παλαιολόγων. Αλλ' αυτή η διαδικασία στο κράτος τούτο αφενός στάθηκε αργή κι αφετέρου έτεινε να πραγματοποιηθεί με μεγάλη χρονική καθυστέρηση σε σχέση με τη Δύση, αφού στο Βυζάντιο η διαδικασία εκφεουδαλισμού, που σ' αυτό δεν ολοκληρώθηκε ποτέ, άρχιζε την εποχή που στη Δύση ο (ήδη ολοκληρωμένος σ' αυτήν) φεουδαλισμός έμπαινε σε κρίση και παρακμή κι άρχιζε η διαδικασία διαμόρφωσης των απόλυτων μοναρχιών. Τελικά η διαδικασία εκφεουδαλισμού στο Βυζάντιο ανακόπηκε προτού να ολοκληρωθεί απ' τους Οθωμανούς κατακτητές, οι οποίοι επέβαλαν το δικό τους οικονομικό, κοινωνικό και πολιτικό σύστημα.²⁴

Την εποχή λοιπόν που ο Λιουτπράνδος έρχεται στην Κωνσταντινούπολη υπάρχουν δύο (τουλάχιστον) ευρωπαϊκοί κόσμοι η φτωχή τότε και πολυδιασπασμένη σε φέουδα Δυτική Ευρώπη που όμως μ' επικεφαλής τους πάπες της Ρώμης κι ορισμένους ηγεμόνες (κυρίως Τεύτονες και τους Φράγκους βασιλιάδες) έχει αρχίσει ν' αναζητάει νέες — πιο ισχυρές — μαρφές κρατικής οργάνωσης και από το 800 θέλει να δημιουργήσει μια νέα ρωμαϊκή αυτοκρατορία στη Δύση (πρώτα με τον Καρλομάγνο και τους διαδόχους του, κατόπιν με τους Γερμανούς Όθωνες, τους Χοχενστάουφεν κ.ά.). Παράλληλα κυοφορείται ο δυτικός στρατιωτικο-πολεμικός ιμπεριαλισμός, ο οποίος από τον επόμενο (11ο) αιώνα θ' αρχίσει να εκδηλώνεται με κατακτήσεις στην Ανατολή.

Απέναντι σ' αυτή τη Δυτική Ευρώπη στέκεται τον 10ο αιώνα (τον αιώνα του Λιουτπράνδου) η Ανατολική (Ρωμαϊκή) Αυτοκρατορία, που είναι (ακόμα τότε) ένα συγκεντρωτικά ενιαίο και ισχυρό κράτος, μέσα δε στα πλαίσια της εποχής του πλούσιου. Γι' αυτό είναι σε θέση ν' απειλεί τους πάπες και το Γερμανό αυτοκράτορα. Οι ελεύθεροι αγρότες — μικροϊδιοκτήτες αποτελούν τον κορμό του (έναντι των δουλοπαροίκων καλλιεργητών της Δύσης, οι οποίοι βρίσκονται στο περιθώριο της δυτικής κοινωνίας) και αυτοί ακριβώς οι ελεύθεροι αγρότες συγκροτούν το στρατό και τη δύναμή του (αντί για τους διάφορους μισθοφορικούς στρατούς των ποικίλων δυτικών φεουδαρχών — στην Ανατολή ο Αλέξιος 1ος Κομνηνός θα συστήσει μισθοφορικά στρατεύματα αντί για το στρατό των αγροτών).

Έτσι κι ο Λιουτπράνδος κατά μεν τη πρώτη του επίσκεψη ήταν φυσικό να θαμπωθεί απ' τη δύναμη και τον πλούτο της Κωνσταντινούπολης και γοητευμένος από την προς αυτόν φιλοξενία να γράψει την Ανταπόδοσιν, ενώ στη δεύτερη επίσκεψή του, που έρχεται σαν όργανο των επιδιώξεων του δυτικοευρωπαϊκού αυτοκρατορικού ιδεώδους και του τότε στα σπάργανα δυτικού ιμπεριαλισμού, που αυτός συνειδητά υπηρετεί, εκδηλώνει (καθώς είναι επόμενο) και τις αντίστοιχες διαθέσεις του.

Για το λόγο τούτο το κείμενό του *Relatio de Legatione Constantinopolitana* (που εκδόθηκε στη σύγχρονη Νεοελληνική απ' το «Στοχαστή» σε μετάφραση του Δημήτρη Δεληολάνη με τον τίτλο *Πρεσβεία στην Κωνσταντινούπολη*

του Νικηφόρου Φωκά) αποτελεί ένα σημαντικότερο ντοκουμέντο του 10ου αιώνα όχι μόνο για τις σχέσεις της Ανατολικής Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας με τη Δύση, αλλά και για το πώς εκείνη την εποχή έβλεπαν και σκέφτονταν οι ιθύνοντες της αυτοκρατορίας και της Δύσης, οι μεν για τους δε.

Θεόδωρος Ε. Θεοδώρου*

ΠΑΡΑΠΟΜΠΕΣ

1. *Πρεσβεία στην Κωνσταντινούπολη του Νικηφόρου Φωκά*, σελ. 61.
2. *Πρεσβεία*, σελ. 45.
3. *Ο. π.*, σελ. 59.
4. Είναι εκπληκτικό το ότι ο Λιουτπράνδος χρησιμοποιεί σαν αιτιολογία της επίθεσης και κατάληψης της Ρώμης από τον Όθωνα επιχειρήματα αντίστοιχα με αυτά, που ύστερα από χίλια χρόνια, χρησιμοποίησε το ΝΑΤΟ για την επίθεση κατά της Γιουγκοσλαβίας (ή αντίστροφα, το ΝΑΤΟ χρησιμοποιεί σαν δικαιολογία επιχειρήματα παρόμοια με του Λιουτπράνδου σε μια επιθετική ενέργεια της Δύσης εναντίον χώρας της Νοτιοανατολικής Ευρώπης).
5. *Πρεσβεία*, σελ. 27-29.
6. *Ο. π.*, σελ. 35-36.
7. *Ο. π.*, σελ. 41.
8. *Ο. π.*, σελ. 44.
9. *Ο. π.*, σελ. 55.
10. *Ο. π.*, σελ. 56-57.
11. *Ο. π.*, σελ. 58.
12. Συγκριτική ανάλυση των δύο συστημάτων βλ. σε Perry Anderson, *Από την αρχαιότητα στο φεουδαρχισμό*, ελληνική έκδοση, Αθήνα 1984.
13. Βλ. και Κορνήλιου Καστοριάδη, *Η αρχαία ελληνική δημοκρατία και η σημασία της για μας σήμερα*, Αθήνα 1986, σελ. 18.
14. Για τον χαρακτήρα που προσδίδεται στο Διόνυσο ως «άξονα μιας ταξικής ενότητας του αγροτικού πληθυσμού», και σαν προστάτη του, καθώς και προστάτη της λαοκρατικής ιδεολογίας, τον οποίο δέχτηκε και η εμποροναυτική τάξη για να προσεταιριστεί τους αγροτικούς πληθυσμούς, όσο κι επειδή ήταν ο «θεός» της «πολυπόθητης ισότητας», βλ. σε Παναγή Λεκατσά, *Διόνυσος (τέταρτη έκδοση)*, Αθήνα 1999, σελ. 136-137.
15. P. Anderson, *ό.π.*, σελ. 61-65, F. Engels, *Η καταγωγή της οικογένειας, της ατομικής ιδιοκτησίας και του κράτους*, ελληνική έκδοση, Αθήνα 1984, σελ. 217 επόμενα, Peter Garnsey και Richard Saller, *Η ρωμαϊκή αυτοκρατορία – Οικονομία, κοινωνία και πολιτισμός*, ελληνική έκδοση, Ηράκλειο 1995, ιδίως σελ. 157, 163, 207 επ., 220.
16. *Latī Fundi* = μεγάλα κτήματα. Απόψεις για τη διάρθρωση και διαχείριση των μεγάλων κτημάτων βλ. σε P. Garnsey και R. Saller, *ό. π.*, σελ. 89-101.

* ΣΗΜΕΙΩΣΗ ΤΕΤΡΑΔΙΩΝ

Ο Θεόδωρος Ε. Θεοδώρου είναι δικηγόρος - συγγραφέας.

17. P. Anderson, ό. π. , σελ. 305, Georg Ostrogorsky, *Ιστορία του βυζαντινού κράτους*, ελληνική έκδοση, Αθήνα 1978, τόμος 1, σελ. 86-87.

18. Λεπτομερειακή ανάλυση του συστήματος βλ. σε: α) Marc Bloch, *Η φεουδαλική κοινωνία 1. Η διαμόρφωση των σχέσεων εξάρτησης*, 2. *Οι τάξεις και η διακυβέρνηση των ανθρώπων*, ελληνική έκδοση, Αθήνα 1987. β) P. Anderson, ό. π. , σελ. 154 επ. Η αντίληψη πως ο φεουδαλισμός είναι σύνθεση που προήλθε απ' την παρακμή αφενός του ρωμαϊκού δουλοκτητικού κι αφετέρου των γερμανικών φυλετικών συστημάτων, αναπτύσσεται εμπεριστατωμένα απ' τον P. Anderson ό.π., σελ. 94 επ. Και κατά τον M. Bloch, ο φεουδαλισμός είναι η σύνθεση μετά την παρακμή τόσο του ρωμαϊκού όσο και των γερμανικών αρχαίων συστημάτων. Ευνόητο πως αυτή η αντίληψη για τον τρόπο και τα αίτια προέλευσης του φεουδαλισμού δεν είναι η μόνη. Σύντομη έκθεση των διαφόρων απόψεων για το θέμα αυτό βλ. σε A. A. Vasiliev, *Ιστορία της βυζαντινής αυτοκρατορίας, 324-1453*, ελληνική έκδοση, Αθήνα 1988, σελ. 698.

19. P. Anderson, ό. π. , σελ. 305-314, M. Bloch, ό. π. , σελ. 587, G. Ostrogorsky, ό.π., σελ. 138, 163-165, 172, 203 - 206, 209, 216 και τόμο 2 σελ. 131-209. Απόστολος Βακαλόπουλος, *Ιστορία του νέου ελληνισμού*, Θεσσαλονίκη 1973 - 1988, τόμος 1, (δεύτερη έκδοση), σελ. 269 και τόμος 2 (δεύτερη έκδοση) σελ. 331, Στήβεν Ράνσιμαν, *Ο βυζαντινός πολιτισμός*, ελληνική έκδοση, Αθήνα 1969 σελ. 58, 104, 116-118, Κωνσταντίνος Βεργόπουλος, *Το αγροτικό ζήτημα στην Ελλάδα* (τρίτη έκδοση), Αθήνα 1975, σελ. 50-53, Θεόδωρος Σταυρόπουλος, *Ιστορική ανάλυση του αγροτικού ζητήματος στην Ελλάδα*, Αθήνα 1979, τόμος 1, σελ. 141, Τηλέμαχος Λουγγής, *Επισκόπηση βυζαντινής ιστορίας, 324-1204*, Αθήνα 1989, του ίδιου, *Δοκίμιο για την κοινωνική εξέλιξη στη διάρκεια των λεγόμενων «σκοτεινών χρόνων» (602-867)*, Αθήνα 1985.

20. Ο Ιουστινιανός ο 1ος ενδιαφέρθηκε και πέτυχε μια παραπέρα ισχυροποίηση της συγκεκριμένης αυτοκρατορικής εξουσίας.

21. Από Πέρσες Άραβες, Σλάβους, Άβαρους, Βούλγαρους.

22. Β. Κρεμμυδάς - Φ. Πισπιρίγκου, *Ο μεσαιωνικός κόσμος - Βυζάντιο, Μουσουλμανικός κόσμος, Φεουδαρχία*, Αθήνα 1985, σελ. 33.

23. A. P. Kazhdan και A. W. Epstein, *Αλλαγές στο βυζαντινό πολιτισμό κατά τον 11ο και 12ο αιώνα*, Αθήνα 1997, Σπύρος Βρυώνης, *Η παρακμή του μεσαιωνικού ελληνισμού στη Μικρά Ασία και η διαδικασία εξισλαμισμού, (11ος - 15ος αιώνας)*, Αθήνα 1997, Τ. Λουγγή, *Δοκίμιο και Επισκόπηση*, ό.π.

24. Για το οποίο βλ. Θεοδ. Ε. Θεοδώρου, *Η ελληνική τοπική αυτοδιοίκηση κατά την Τουρκοκρατία και την επανάσταση του 1821*, Αθήνα, 1996, σελ. 76-140.